

Egyes — igaz, ritka — esetekben ellenvetésre ösztönöz a könyvben tárgyalt szembenállások illusztrációja. Ilyen például a *hajnevelő-hajnalvelő* szópár. A két szónak nyilvánvalóan más-más a morfémastruktúrája, ennek megfelelően más a motivációja is, ezért aligha kezelhető úgy, mint a *rögtön-rögtönd*, *völgy-vögy*, amelyekben a hangtest különbsége nem jár együtt sem a motiváció, sem a morfémastruktúra különbözőségeivel. A *rögtönd*, *ittend* stb. tehát vitán felül nyelvjárási alakváltozata a köznyelvi *rögtön*, *itten* stb. szavaknak, a *hajnevelő-hajnalvelő* esetében azonban alakváltozatról semmi esetre sem beszélhetünk. Ismétlem, ez annyira nem gyakori, ezért nem jellemző jelenségtípus a könyvben, hogy tisztán csak szemléleti okok miatt látszik érdemesnek szóvá tenni. Az *irtókapa-ótókapa*, *jávorfa-jámborfa* és még egyéb hasonló sorolható ide. (Itt ugyanis a leíró szempont helyett és annak rovására belép a történeti: a *hajnalvelő* a maga népetimológias alakulásával nyilván az elhomályosuló *hajnevelő* szó alapján született. Ennek elenére — és a jelentésegyezés ellenére — sem tekinthető egyik a másik változatának, még a legszélesebb értelemben sem.)

A népetimológias alakulású tájszavak mellett itt-ott problematikus lehet a szóvegyüléssel vagy alakkeveredéssel létre jött alakulások megítélése is. Ilyen például egyrészt az *iglicetüske-stiglicetüske*, másrészt a *mihelyt-mihelynt*. Olykor meg egyik-másik összetett szó valamelyik tagjának dezetimologizálódása: *egykorú-ikoru* hoz létre olyan alakot, amelynek a megítélése kérdéses. Az *ánizs-őnejz* és társai pedig kettős átvételre mutató hangbeli különbségeket tükröznek. A *gyalogjában-gyalogában* különbsége viszont két morfémaváltozat (-a, -ja) különbségén alapul. Ezek megrostálásával teljesen egységessé lehetett volna tenni az anyagot. Nem egészen világos az sem, meddig terjedhet a köznyelvi szó és a megfelelő tájszó hangzásbeli különbsége, vagyis meddig lehet azonoságról beszélni, (vö. *mióra-mujvara*). (Egy nyelvváltozatot belül nyilván másként vetődik fel ez a kérdés, mint a nyelvváltozatok közötti viszonylatban.) Ezek arra utalnak, hogy a lexikológusnak itt még van min tömnie a fejét.

Egyébként a könyv gazdag anyaga ott is nagy érték, ahol valamilyen probléma vetődik fel. Ugyanis ráirányítja a figyelmet sok kisebb-nagyobb problémára. A szerző nagyon gazdaságosan bánt az anyaggal is, a felmerülő kérdések rendezésével is. Ezzel együtt vagy éppen azáltal az jellemzi, hogy gondolatokat ébreszt, továbbgondolásra ösztönöz. Ennek a műnek az alapján a témakör bármely területén a siker reményében lehet újabb kutatásba kezdeni. A szerző ugyanis a munka kerekdedége ellenére nem teszi lezárttá a témák vizsgálatát, s ami még fontosabb, nem kínál félmegoldásokat, amelyek tudvalevőleg csak nehezíteni szokták a munka folytatását. Olyan művel gazdagodott tehát hangtani és lexikológiai szakirodalmunk, amely mind az anyagfeltárásban és rendezésben, mind pedig az osztályozásban maradandó értéket kínál, s amellett elindítója és ösztönzője lehet a további kutatómunkának.

Ami az osztályozásnak a fentebb említett finomságát illeti, jellemző rá, hogy a legapróbb részjelenségek sem maradtak ki belőle. A főbb vonások és tendenciák talán nincsenek eléggé kiemelve, de aki értő módon forgatja a könyvet, megtalálhatja benne ezeket is. Más kérdés, hogy mennyire jogos törvényszerűségről beszélni, ahogyan a könyv címe sugalmazza és mennyire volna célszerűbb tendenciákról szólni. Ez már további vizsgálat és polémia tárgya lehetne.

JUHÁSZ JÓZSEF

Vikár László—Bereczki Gábor: Chuvash Folksongs

Akadémiai Kiadó, Budapest 1979. 21 t. + 580 l.

VIKÁR LÁSZLÓ 1964 óta hat ízben látogatta meg a Volga-vidék csuvasok lakta területeit (1964, 1966, 1968, 1970, 1974, 1975), hogy — többnyire BERECKZI GÁBOR társaságában — népzenei anyagot gyűjtsön. Első csuvas nyelvészeti gyűjtőutam előtt Vikár rendelkezésemre bocsátotta felvételeit, és ez volt az első alkalom, hogy írott szövegek tanulmányozása után élő nyelvi anyagot is hallhattam, amiért különösen hálás vagyok neki. Már akkor világos volt számomra, hogy a csuvas népzenei gyűjtés jelentősége messze túlmutat a közvetlen etnolingválógiai kutatásokon. Ismeretes, hogy BARTÓK BÉLA 1912-ben már tervezte, hogy felkeresi a csuvasokat. A gondolat nem volt egyedülálló, mert ugyanabban az évben határozta el NÉMETH GYULA is, hogy elmegy a Volga vidékére. Ami Németh Gyulának 1913-ban sikerült, az a világháború kitérése miatt már nem sikerülhetett Bartóknak. De céljuk azonos volt, az ősi Magna Hungaria vidékén,

a korabeli tudomány eszközeivel kutatni a magyarság eredetét és ősi kapcsolatait. Bartók félbemaradt munkáját KODÁLY ZOLTÁN folytatta, aki már a 30-as években észrevette, hogy egyfelől a cseremisiz és a csuvas másfelől a magyar népzene dallamkincse között sok közös vonás található. Kodály 1947-ben külön kis füzetet adott ki régi csuvas dallamokkal, s utószavában újra felhívta a figyelmet arra a tényre, hogy a csuvasok őseinek a magyarokra gyakorolt hatását nemcsak jövevényszavaink tükrözik, hanem a két nép zenéjében található közös elemek is. Kodály ugyanakkor tisztában volt azzal, hogy a csuvas-magyar dallamegyezések alaposabb, s helyszíni, modern módszerű vizsgálatot igényelnek. Ehhez szükséges a Volga-vidék többi népeinek etnomuzikológiai vizsgálata is. Világosan látta, hogy meg kell határozni e népek zenéjének történeti összefüggéseit, majd a zenei anyag alapos elemzésével lehet tovább lépni. Ezért küldte kitűnő tanítványát Vikár Lászlót a Volga vidékére népzenei gyűjtésre. Vikár Bereczki Gáborral a finnugor nyelvek alapos ismerőjével vágott neki a nagy feladatnak.

A két kutató az idők folyamán a Volga-vidék összes finnugor és török népeit meglátogatta, így gyűjtöttek a cseremiszek, votjákok, mordvinok illetve a csuvasok, tatárok és baskirok között. Az ismertetendő mű e kutatások anyagát közlétező monográfiasorozat második kötete. Az első (Cheremis Folksongs. Budapest 1971) nagy nemzetközi érdeklődést váltott ki és megérdemelt sikert aratott.

Az ismertetendő mű egy rövid bevezető után a csuvas etnogenezis és történelem rövid vázlatával kezdődik, amelyet Bereczki Gábor írt. A mintaszerű tömörséggel összeállított fejezet jó eligazítást ad az onogur-bolgárok megjelenéséről, a Kazár birodalom történetéről, az Arany-horda és a Kazáni Kánság viszonyairól, a csuvasok megjelenéséről a történeti forrásokban. Néhány kisebb pontatlanság (pl. 965-ben a kijevi Oroszország nem döntötte meg véglegesen a kazár birodalmat, csak súlyos csapást mért rá, a kazár birodalom a 11. század 80-as éveiben szűnik meg önálló politikai egységként létezni) nem zavarja az összképet.

Kitűnően megírt és sok anyagot feltáró rész a következő fejezet, amely a csuvas népdalgyűjtés történetét tekintti át a legkorábbi lejegyzésektől és kiadásoktól egészen a ma még az archívumokban kiadásra váró anyagig. Vikár részletesen ír Gavril Fedorovról, erről az egyedülálló képességű, korán megvakult csuvas népi énekesről, akitől több mint 450 dallamot gyűjtöttek a harmincas évek elejétől az ötvenes évekig. Vikárnak módjában volt nemcsak a már publikált, hanem a teljes, még feldolgozásra váró anyagot Csebokszáriban megvizsgálni. Az olvasó bizonyára kíváncsi lett volna a zenetudós véleményére azt illetően, hogy milyen a szerkezete egy ilyen kivételes népi tehetség dallamkincsének. Ez annál is inkább érdekes lett volna, mert Vikár az egész csuvas területről összesen 48 helységről 651 dallamot gyűjtött. Ez az egyébként a kutatás jelenlegi fázisaiban csak helyesíthető extenzitás kontrollt és kontrasztot kaphatott volna egy ilyen elemzéstől még akkor is, ha Vikár — helyesen — csak a saját maga által felvett anyag tudományos feldolgozására és publikálására vállalkozott.

Külön fejezet foglalkozik a csuvas népzene magyar kutatásával, majd a csuvas népzene táji és dallamtípusainak leírása következik. Ez a nyelvészten különösen érdekl, hiszen két kérdés rögtön felmerül: egybeesnek-e a csuvas nyelvjárások a dallam-dialektusokkal, s hogy ott mutatkoznak-e archaikus dallam-jelenségek, ahol a nyelvek.

Az első kérdésre a válasz nagyjából pozitív. Vikárék három táji csoportot különítették el, az északi (virjal), a déli (anatri) és a keletre kirajzott csoportot (a Tatár és a Baskír ASzSzk területén). Az utóbbiból — a kötet anyagának lezárásáig — tulajdonképpen csak a tatár területet vizsgálták meg (13 helyről 210 dallam), Baskíriát egy hely képviseli 17 dallammal, az is a tatár közigazgatási határ közeléből. A baskíriai anyagot nyilván későbbi, baskíriai gyűjtéseik alkalmával kiegészítették, illetve ki fogják egészíteni. Sajnos nem jutottak el az uljanovszki, kujbisevi és orenburgi területek csuvasok lakta vidékeire. Nagyjából az a kép alakul ki, hogy a déli dallamtípusok tartoznak össze a keletiakkal, és jól elkülöníthetők az északiaktól. Itt hasznos lett volna bizonyos településtörténeti tényeket figyelembe venni. A szerzők helyesen tudják, hogy a keletre kirajzott csuvas népesség nagy része a déli területekről származik. De helytörténeti, néprajzi és nyelvészeti vizsgálatokból tudjuk, hogy az északi, tehát virjal területéről is vándoroltak ki csoportok kelet és délkelet felé. Mivel, mint látni fogjuk, Vikár elemzésében az északi dallam-regió szerepe kulcsfontosságú, hasznos lett volna a keleti csoportban északról kivándoroltakat is meglátogatni. Szükséges itt megjegyezni, hogy a 17. század végén és a 18. században keletre vándorolt csuvasok között nemcsak az eredeti északi és déli nyelvjárások különbsége és azok számos archaikus vonása őrződött meg, hanem számos néprajzi vonás (pl. viselet, egyes keleti területeken megkülönböztetik a „kék” és a „fehér” csuvasokat éppen a női viselet jellemző színei alapján, a „kék” itt „színes” értelemben használatos) is elárulja, hogy virjal, vagy anatri területekről valók-e. Mindezek alapján, s a

Vikárék által meglátogatott „keleti” helységek ismeretében valójában csak az a következtetés vonható le, hogy az északi és a déli régió népzeneileg is különbözik, s hogy a délről kivándoroltak őrzik déli típusú dallamvilágukat.

Vikár is utal rá, hogy az északi és a déli típus között átmeneti kategóriák vannak, s ez a helyzet a nyelvjárásknál is. A csuvas nyelvjáráskutatás ma már egy sor izoglosszavonalat tud felmutatni, s nyilván ilyenek vannak a népzenei anyagban is.

Sokkal meglepőbb, és a magyar népzene „csuvas kapcsolatait” érintő megállapítás, hogy az északi, virjál zenei stílus fejlettebb (37) mint a déli. Itt és a velük szomszédos hegyi cseremiszeknél alakult ki az a teljes dallamra kiterjedő, pentaton alapú szabályos kvintváltó típus, amely a legközelebb áll a magyar népzene legrégebb rétegéhez. Vikár ezt a típust eredetében csuvasnak tartja, rámutat arra, hogy egyszerűbb „tehát” archaikusabb formái a déli területeken általánosak. Mindezek alapján úgy tűnik, hogy a cseremiszmagyar népzenei párhuzamok csalóka reményeket keltettek. Ezek csak azoknál a hegyi cseremiszeknél ismeretesek, akik közvetlen és viszonylag kései, állandó csuvas hatás alatt állnak, s ez a típus egy finnugor és egy török nép szoros kulturális együttélésének eredményeképpen m á s o d l a g o s a n alakult ki. Ha a hegyi cseremiszek, valamilyen történeti oknál fogva, Európa nyugatabbra fekvő részébe vándorolnának, s ott idegen környezetben megőriznék finnugor nyelvüket, úgy megfejthetetlen rejtély volna, az hogy hogyan lehet zenéjük török típusú. Így ugyan a magyar népzene „elvszetete” egyetlen finnugor zenei párhuzamát, de Vikár László egy olyan történeti modellt talált, amely ragyogóan megmagyarázza a magyar etnogenezis egyik eddig megoldatlan rejtélyét, azt ugyanis, hogy miért van a magyarságnak finnugor nyelve, de török rokonságú zenéje. (Ezt egyébként LÁSZLÓ GYULA figyelmébe is ajánlom, aki ezt az ismert kettősséget a „kettős honfoglalás” mellett szóló érvei között említi).

Vikár is tisztában van azzal, hogy mindezzel a kérdéssel még nincs lezárva. A további kutatásokhoz néhány szempontot magam is hozzátennék. Nyelvészetileg az északi terület archaikusabb mint a déli, ezért nyelvészetileg nem indokolt az a következtetés, hogy az északi újítás a zenében azért történt, mert a volgai hajózás és az itt haladó utak nagyobb népmozgást okoztak. Ha ez így lenne, akkor épp itt kellene a szláv népzene hatását erősebben éreznünk, aminek Vikár szerint nyoma sincs (ugyanakkor nyelvi nyomai vannak, pl. a mássalhangzók magas hangrendű magánhangzók előtti palatalizáltsága). Az északi típus másodlagosságát elválasztanám régiségétől. Addig, amíg a 17. sz. végén és a 18. században északról kivándorolt csoportok zenéjét nem vizsgálják meg, addig az északi típus kora és viszonya a délihez nincs véglegesen eldöntve. Módszertanilag óvni egy olyan következtetéstől, amely szerint az „egyszerűbb”, a „kevésbé teljes” mindig egyben a régebbi is, az ellenkezőjére számos néprajzi példát ismerünk. Ugyanakkor további vizsgálatot érdemel, hogy az északi típus kialakulásában, és így „másodlagosságában” milyen szerepet játszott a finnugor, esetünkben a cseremiszi szubsztrátum. Itt is, ha lehet, különbséget tenni a csuvasokba beolvadt, csuvasná vált cseremiszek és a csuvasok szomszédságában élő, de etnikumukat — nyelvüket megtartó cseremiszek között. Nyilvánvaló, hogy itt a csuvas népzene török kapcsolatainak feltárása vihet előbbre, s már csak ezért is a legnagyobb érdeklődéssel várjuk Vikárék tatár és baskír népzenei anyagának közzétételét.

A következő fejezet a csuvas népdalok zenei elemzésével foglalkozik. E fejezetet is nagy érdeklődéssel olvastam, de természetesen nem tudok érdemben hozzászólni. Szakemberek számára bizonyára tanulságos lesz a dallamok műszeres vizsgálatát bemutató fejezet, amely SZÁNTÓ PÁL munkája. Ezután képet kapunk a népdalok éneklési alkalmairól, s a szövegtartalom szerinti csoportjairól. Itt, természetesen, a már publikált anyag sokkal árnyaltabb kép megrajzolását teszi lehetővé. Vikár például megjegyzi (77), hogy a munkával, népi mesterségekkel stb. kapcsolatos dalokat nem sikerült lejegyezniük, nyilván azért, mert e munkafolyamatokat már nem gyakorolják. A csuvas népköltési gyűjtemény 1978-ban megjelent harmadik kötete (Čavaš halax šamaxlaxě. Csebokszári) 76 munkával kapcsolatos népdal szövegét közli (dallam nélkül), ezek közül többet a 60-as sőt néhányat a 70-es évek elején jegyeztek le.

A 78—79. oldalakon a csuvas nyelvre és a szövegek átirására vonatkozó tudnivalókat olvashatjuk BERECKZI GÁBOR tollából. Itt említeném meg a szövegek kiadásával kapcsolatban egyetlen lényeges kifogásomat. Nyilvánvaló, hogy a szövegek egyaránt szükségesek a zenei anyag értelmezéséhez és önmagukban is igen értékes nyelvészeti anyagot jelentenek (tartalmi kérdésekről nem is szólva). Bereczki a Setälä-féle finnugrisztikai átirás egyszerűsített változatát használja. Ezzel két okból is egyet lehet érteni. Egyrészt a már megjelent cseremiszi kötet is ezzel az átirással készült, s így az egységesség és összehasonlíthatóság is megköveteli azonos rendszer használatát. Másrészt PAASONEN révén SETÄLÄ rendszere a csuvas kutatásokban is polgárjogot szerzett magának, ha nem is

vált általánossá. Az átírás alkalmazásával kapcsolatban azonban felmerül néhány probléma. A csuvasban ma a nem szonáns mássalhangzók általában nem alkotnak zöngés : zöngétlen oppozíciót. A zöngétlen tenis mássalhangzóval szemben ott áll zöngétlen média változat, ahol a hang intervokalikus helyzetben van, vagy szonáns mássalhangzó mellett áll. Mivel ez az általános szabály, ezt a Jakovlev-féle helyesírási reform (1873) óta a cirillbetűs csuvas helyesírás nem jelöli, minden helyzetben a zöngétlen tenis jelét használja. Bereczki a mai csuvas helyesírásból átvette ezt a gyakorlatot, így egy hibrid rendszer jött létre, amely ebben a vonatkozásban eltér Paasonenétől, aki minden esetben jelzi, a mássalhangzó zöngétlen média voltát. Ez az újítás kétségtelen technikai előnyökkel jár, de el nem hanyagolható hátrányai is vannak. Ezek közül csak kettőt említenék meg. A tenis mássalhangzó média lesz akkor is, ha az előző szó magánhangzóval végződik és a két szó egy ritmikai egységet képez, tehát nincs közöttük szünet. Úgy gondolom, hogy a zenei anyag elemzésében ez fontos lehet, de ennek felhasználásától az olvasó elesik. Másfelől a fenti szabály csak általános, de természetesen nem kivétel nélküli. Így pl. a csuvas *šūχan* 'hólló' szóban a magánhangzó közötti -χ- hangnak zöngétlen médianak kellene lennie, de nem az a nyelvjárások elsöprő többségében. A „kivétel” oka az, hogy a magánhangzó közötti -χ- egy korábbi -tk- hangkapcsolatra megy vissza (őscsuvas *yutqan*), s a szó eredetének megfeltéséhez éppen ez a látszólagos, illetve a mai rendszer szempontjából valóságos kivétel adta meg a kulcsot.

Igen féltő, hogy a csuvas helyesírási gyakorlat átvétele mögött a csuvas helyesírásról rögzített szöveg hatása áll. Hogy a mechanikus eljárás milyen veszélyekkel jár, arra álljon itt két további példa. Bereczki helyesen írja le, hogy az irodalmi (és anatri) nyelvjárás *u* hangjával szemben az északi nyelvjárásban *o* van. Erre példának (79) az *ot* ~ *ut* 'ló' szót hozza fel. A virjálban van azonban néhány szó, amelyben az irodalmi *u* helyén minden alnyelvjárásban *u* van. A fenti szó véletlenül éppen ezen — egyébként ritka — szavak közé tartozik.

A virjál nyelvjárás megőrizte a labiális redukált (tkp. igen rövid) magánhangzókat (Bereczki jelölésében *ū, ű*, Paasonen jelölésében *o, ö*) ezek az anatriában delabializálódtak és egybeestek az eredeti illabiális redukáltakkal (Bereczki jelölésében *a, â*). Ez utóbbiakat a csuvas helyesírás *ä* és *ë* jelekkel jelöli. Ezért az irodalmi helyesírás ismeretében egyedül nem lehet rekonstruálni a virjál labiális redukáltakat. A 'hársfa' neve a csuvas irodalmi nyelvben *šāca* (< *yōke). Ennek a virjálban szabályosan *šūca* felel meg. Mármost a 290. számú dalban *šūki*-t találunk (az -i a 3. szem. birt. szrag). A dalt tiszta virjál területen jegyezték fel (Yamolkino). A szöveg egyéb sajátosságai virjál jellegűek, ezért nem tudjuk, hogy valóban illabiális redukált van-e a szóban vagy egyszerűen az írásképp mechanikus „átírásról”. A szintén a virjál területéről (Meresőposi) feljegyzett 259. sz. dalban *kārkonne* 'összel' van a várt *kārkonne* helyett, s a példákat sorolhatnám tovább.

A népdalok fordítása még anyanyelvről idegen nyelvre, vagy idegen nyelvről anyanyelvre is különös nehézséggel jár. Esetünkben azonban a szerzőknek többszörös nehézséget jelentett az, hogy a csuvas szövegek magyar fordításai az orosz segítségével történtek, majd azután a magyar szöveget fordították angolra. Ezért igen helyes és nem csak a magyar olvasót segíti, hogy a népdalok magyar fordítását is közlik (515—554). A fordító Gombos Imre kitűnő munkát végzett, s az angol fordítást ellenőrző Lawrence Picken segítségével megbízható és helyenként ragyogó módon oldotta meg a feladatot. Hogy mindezek ellenére a szövegekben néhány apróbb félreértés, pontatlanság maradt, az érthető és semmit nem von le a munka érdeméből. A szakember számára a csuvas szöveg amúgyis rendelkezésre áll.

A szövegek kincsesbányát jelentenek nyelvésznek és folklóristának egyaránt. Ezt egy példával illusztrálnám. A 259. sz. népdal első sora: *Jārāxšu polli jämpälkka*, Bereczki fordítása: A járāxšu hala sikamlós (angolul: The fish of járāxšu is slippery). A fordítás kifogástalan (csak megjegyezném, hogy a *jämpälkka* szó megvan STROTGIN szótárában, de nincs meg ASMARINNÁL, aki viszont ismer egy *jämpältan* szót, ami egy halfajta neve, ugyanabból a hangfestő tőből). A *jārāxšu* azonban közelebbi figyelmet érdemel. Összetett szó, a második tagja *-šu* 'víz'. Az első tag ritka, de adatolt változata a szó magashangú alakjának, amelyről már Asmarin helyesen jegyezte meg, hogy eredeti jelentése valaminek szentelt tárgy, majd istenség és csak legújabbban orosz istenség (Thes. V, 141—144). Mészáros bőven ír róla (Csuvas ósvallás 24—27) és megjegyzi (i. m. 118), hogy ha hozzá imádkoznak, mindig kelet felé fordulnak (szemben a mohamedán eredetű dél felé fordulással). Etimológiáját is ismerjük, ez az ótörök emlékekben *idūq* alakban fordul elő (vö. JEGOROV, Étimslov. 80). Az ótörök szövegekben találkozunk az *idūq yer-sub* a török 'szent birodalma' (tpk. 'földje-vize') kifejezéssel. A csuvas *jārāxšu* egy régi török *idūq sub* 'szent folyó' szabályos megfelelője, a népdal őrizi a nyelvi régebbi (mélyhangú) alakot és egyben a csuvas ósvallás egy eddig ismeretlen elemét.

Gondolom a fentiek után nincs szükség annak indoklására, hogy Vikár László és Bereczki Gábor könyve miért jelent kiemelkedő eseményt nemcsak a zenetudósok, hanem a nyelvész, a magyar őstörténet kutatója, folklorista számára egyaránt. Kívánjuk, hogy ennek az úttörő munkának további eredményeivel is minél hamarabb ismerkedjék meg a magyar és a külföldi kutató.

RÓNA-TAS ANDRÁS

Észak-amerikaiak a kétnyelvűségről

PETER A. HORNBY (szerk.): *Bilingualism: psychological, social, and educational implications*. Academic Press, New York 1977. xi + 167 l.

SUSAN GAL: *Language Shift: Social Determinants of Linguistic Change in Bilingual Austria*. Academic Press, New York 1979. xii + 201 l.

A kétnyelvűség ősrégi társadalmi jelenség, de a vele foglalkozó nyelvészet a fiatal lingvisztikai diszciplínák körébe tartozik. Ma már tengernyi az egynél több nyelvet beszélőkről írt nyelvészeti, szociológiai, pszichológiai, és pedagógiai szakirodalom, vagy talán így lenne helyesebb: a nyelvészeti-szociológiai-pszichológiai-pedagógiai szakirodalom. Nehéz ugyanis a kétnyelvűséget bármelyik tudomány illetékességi körébe kizárólagosan beutalni, s így az irodalom jó része inter- és multidiszciplináris. Észak-Amerika két hatalmas állama, a kétnyelvű Kanada és a bevándorlók országa, az Egyesült Államok, kitűnő „élő laboratóriuma” mindenféle bilingvizmuskutatásnak. E laboratóriumba betekintést legkönnyebben három, a 70-es években megjelent összefoglalásból nyerhetünk: E. HAUGENÉBŐL (1973), aki az 1956 és 1970 között publikált USA-beli kutatásokat foglalta össze, J. B. RUDNYÓCZYÉBŐL (1973), aki a kanadai kutatásokat summázta s egyben számos fontos statisztikai adatot is közölt, és M. SWAIN és J. CUMMINS (1979) írásából, amely a kétnyelvűség, az értelmi működés, és az oktatás kérdéseit tekinti át.

Az itt ismertetendő két könyv közül az első egy 1976. márciusában, a State University of New York plattsburghi campusán tartott közös kanadai és amerikai kétnyelvűség-konferencia terméke, a második pedig a nyelvcsere folyamatának etnográfiaja.

A plattsburghi kötet 1. fejezetében (PETER A. HORNBY, *Bilingualism: An Introduction and Overview*) a szerkesztő 12 lapos áttekintést ad a kétnyelvűség típusairól, majd röviden sorra veszi a könyvben szereplő írásokat, hangsúlyozva, hogy a kétnyelvűség kutatása multidiszciplináris közléstmódot igényel. Hornby említést tesz az Amerikai Egyesült Államokban 1967-ben bevezetett Bilingual American Education Act-ról, ami a korábbi „olvasztótégely-konceptió” helyett egy új, „felvilágosodott” (2) közléstmódja a nyelvi és kulturális sokféleségből fakadó problémák megoldásának. Fishman egy 1967-i cikkére hivatkozva a bilingvizmust az egyének, a diglossziát pedig a társadalmak vagy szociális csoportok jegyeként határozza meg, nem tagadja azonban e distinkció komplex és vitatható voltát sem (6—7).

A 2. fejezetben (WALLACE E. LAMBERT, *The Effects of Bilingualism on the Individual: Cognitive and Sociocultural Consequences*) Lambert a századunk 20-as és 30-as éveiben közkeletű nézeteket szembesíti a 60-as évek óta, éppen az ő kutatásai nyomán egyre inkább tért hódító felfogással, miszerint a kétnyelvűségnek nem iskolai lemaradás vagy mentális retardáció, hanem „kognitív flexibilitás” a következménye. Tanulmányok hosszú sora bizonyítja ma már, hogy a kétnyelvű gyerekek egynyelvű társaiknál jobban szerepelnek a „konkrét operacionális gondolkodást” mérő teszteken, jobb a hallott beszédet „auditív újrarendező készségük”, s „rugalmasabban használják nyelvi kódjukat”, egyszóval: nagyobb a kognitív flexibilitásuk.

Lambert a bilingvizmus két fajtáját különíti el aszerint, hogy adott két nyelv társadalmi értéke és megbecsültsége azonos-e, vagy sem. Ha azonos (mint például az angolul jól megtanuló francia-kanadaiak esetében), akkor „gazdagító” (additive) kétnyelvűséggel van dolgunk (itt ugyanis az egyén még egy nyelvvvel gazdagítja nyelvi repertoárját, anélkül, hogy ennek anyanyelve kárát látná), ha viszont nem (minden olyan esetben, ahol etnikai kisebbségben élők társadalmi nyomásra fel kényszerülnek adni anyanyelvüket), akkor „szegényítő” (subtractive) kétnyelvűség esete forog fenn, amelyben a második nyelv használata az anyanyelv használatának rovására történik (18—9). Vizsgálja Lambert a kétnyelvűségnek az etnikai identitástudatra gyakorolt hatását is,